

Terebinth

vereniging voor funeraire cultuur

- **Funerair wandelen in Bilthoven**
- **Excursie naar Doorn en Langbroek**
- **Grafstenen hergebruiken, mag dat?**

Graven op internet: rouwadvertenties

Steeds vaker zijn er online condoleanceregisters en staan rouwadvertenties zowel in de krant als online. Een van de bekendste interactieve condoleancesites is condoleance-register.com. Soms kiezen mensen er zelfs voor overlijdensberichten uitsluitend online te zetten en geen rouwpost te zenden. Sommige uitvaartverzekeraars adviseren bepaalde sites of hebben een eigen website met rouwadvertenties. De kosten liggen lager, wat een voordeel is en veel mensen hebben internet. Maar de meeste mensen verwachten nog altijd een papieren rouwkaart per post.

Sommige dag- en weekbladen zetten de gekochte advertenties automatisch online. Dit is bij nabestaanden niet altijd bekend; in je verdriet zie je wel eens de afspraak dat de advertentie ook online komt en de gevolgen daarvan over het hoofd. Door rouwadvertenties online te plaatsen bereik je een iets groter publiek, maar daarmee ook een

groep mensen die van de persoonlijke gegevens in de advertentie misbruik maakt. Zoals het ongevraagd zenden van reclamemateriaal over grafmonumenten aan nabestaanden. Voor toezending van dergelijk materiaal moet men volgens het recht ondubbelzinnig toestemming hebben gegeven om de persoonsgegevens daarvoor te mogen gebruiken. Dit is vrijwel nooit het geval bij het opstellen van een rouwadvertentie. Dat de gegevens uit een rouwadvertentie daarvoor soms toch gebruikt worden noemde de Reclame Code Commissie gebrek aan smaak en fatsoen.

Naast algemene sites waar elk overlijden vermeld mag worden, bestaan er ook mogelijkheden tot herdenkingssites voor bepaalde categorieën overledenen. Een voorbeeld daarvan is de vlindersite. Via deze site kan men een overleden of ongeboren kindje eren, of zoals men op de site zelf omschrijft 'Uw Vlinder,

blijft voor eeuwig fladderen via deze website'.

Een voorbeeld van een zoekmachine-achtige site is menseninq. Hier kun je op zoek (bijvoorbeeld per regio) naar rouwadvertenties die door kranten online geplaatst zijn. Ook deze site kent de interactieve rouwadvertentie; je kunt er zelf een condoleance bijzetten. In de praktijk nodigt dit mensen echter ook uit hun woede daar te uiten, bijvoorbeeld als er sprake is van dood door geweld. Condoleren komt uit het Latijn en betekent meevoelen of meelijden met de pijn van de ander. Past dan een uiting van woede? Onwenselijk of gewoonweg menselijk?

Selma Damsma

Links

www.condoleanceregister.com
www.condoleance.nl
www.condoleren.nu
www.menseninq.nl
www.vlindersite.nl

Funeraire varia

Gunther von Hagens' Body Worlds

*Ik was wat jij bent; levend
Jij zult zijn wat ik ben; dood
Maar je kunt ook zijn net als ik;
een plastinaat*

Begin 2011 bezocht ik in Rotterdam de tentoonstelling Body Worlds. Deze thematentoonstelling bevat rond de tweehonderd preparaten en plastinaten en informeren de bezoekers over anatomie en gezondheid.

De getoonde plastinaten zijn afkomstig van mensen die toestemming gaven om hun lichaam na het overlijden te gebruiken voor de medische en wetenschappelijke doeleinden van Body Worlds. Plastinatie is ontwikkeld door dr. Gunther von Hagens, medicus en wetenschapper. Deze conserveringsmethode stopt het verval van het overleden lichaam en maakt anatomische preparaten mogelijk die lang houdbaar zijn.

De tentoonstelling te Rotterdam was gewijd aan de manier waarop het lichaam ontstaat, zich ontwikkelt en na het hoogtepunt weer verzwakt. De bezoeker komt ook te weten wat hij kan doen om zo lang mogelijk een hoge mate van welzijn te behouden.

*'We zien de dingen niet zoals ze zijn,
we zien de dingen zoals wij zijn.'*
Talmoed

De monumenten waar wij Terebinthleden doorgaans naar kijken, zijn van steen en herinneren ons aan onze sterfelijkheid. Een vriendin die de tentoonstelling ook had gezien, vond de plastinaten shockerend, ze beangstigden haar vanwege het doodsaspect. Ik ervoer ze als herinnering aan het leven en het gegeven dat het lichaam een tempel is waarvoor je goed zorgen moet.

Voor de vakantie-agenda

Sinds het begin van de tentoonstellingsserie in 1995 hebben ruim dertig miljoen bezoekers in ruim zestig steden de thematentoonstellingen bezocht. Sluit je gerust bij hen aan. Een selectie uit de tournee:

- Berlijn: tot 14 augustus
- Keulen: tot 30 september
- Basel: van 26 augustus tot 2 januari 2012

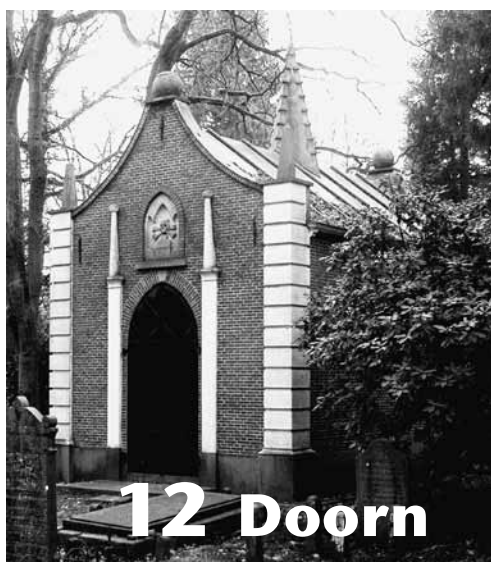
Tekst: Selma Damsma

Illustraties: © Gunther von Hagens, Institute for Plastination, Heidelberg, Germany, www.bodyworlds.com

4 Brandenburg

12 Doorn

Inhoud

4 Funeraire wandeling in Bilthoven

Op een vroege lentedag in april geeft voormalig regioadviseur Laura Fokkema samen met Sjon Bos, beheerder van begraafplaats Brandenburg in Bilthoven, een rondleiding over dit uniek stukje 'groen historisch erfgoed'.

En verder

- 2 Graven op internet / Funeraire varia
- 3 Mens & Plek: Rindert Brouwer
- 6 Boeken- en mediarubriek
- 8 Derde deel in de vierdelige serie Christendom en grafcultuur
- 10 Excursieprogramma / verslag Deventer
- 11 Hergebruik van grafstenen
- 13 De eerste Wadendag in Zutphen
- 14 Verenigingsnieuws
- 16 Rubriek: Uit het veld / Colofon

OMSLAG: EEN WANDELING OVER BEGRAAFPLAATS KLEVERLAAN IN HAARLEM (ZIE ACHTERKANT BLAD) BRENGT ONS BIJ DEZE PRACHTIGE ZAKDOEKJESBOOM (DAVIDIA INVOLUCRATA, OOK VAANTJESBOOM GENOEMD EN IN HET ENGELS KLEENEX-TREE), DIE HIER NA ACHT JAAR WEER IN BLOEI STAAT. EEN TOEPASSELIJKER BOOM KAN ER OP EEN BEGRAAFPLAATS HAAST NIET STAAN... FOTO: LIESBETH VERMEULEN

FOTO LINKSBOVEN: HET GRAF VAN EEN MOEDER FOTO: LAURA FOKKEMA
FOTO LINKSONDER: LIJKENHUIS OUDE GEMEENTELIJKE BEGRAAFPLAATS DOORN. FOTO: RITA HULSMAN

Mens & Plek

Naam Rindert Brouwer

Leeftijd 67 jaar

Functie Terebinth regioadviseur voor Zuidoost-Brabant – met zijn vrouw Jeannette Goudsmit – en vertegenwoordiger buitenland (Europa). Organiseert al jaren samen met zijn vrouw funeraire reizen naar steden in Europa (www.atelier-terre-aarde.nl) en schrijft reisgidsen.

Op de vraag naar welk bijzonder funerair plekje Rindert me zou kunnen brengen, werd de keuze zo groot dat we uiteindelijk mede door zijn ziekte hebben afgesproken aan zijn oude bureau op zijn studeerkamer, omringd met meters funerair literatuur. Rindert heeft daar zelf ook zijn bijdrage aan geleverd met de titels: *Ook U wacht ik*, *Begraafplaatsen in Europa en hun geschiedenis*, *Praag laat je niet los*, *De begraafplaatsen in Praag als geschiedenisboek* en andere reisgidsen uitgegeven in eigen beheer. In de Reeks Funeraire Cultuur van De Terebinth over de *Regio Eindhoven* heeft hij al hun toekomstig plekje op het St. Catharinakerkhof in Eindhoven beschreven.

Aan het bureau 'reizen' we van Engeland, waar de oude 'verwaarloosde' begraafplaatsen een romantische aanblik geven, naar Duitsland en Zwitserland waar de graven keurig verzorgd worden met vaste en seizoenbeplanting. Naar Italië;

RINDERT BROUWER IN ZIJN WERKKAMER

Genua met zijn uitbundige dramatiek van de dood en niet te vergeten Spaans Barcelona; het Cementiri Poblenou met dat huiveringwekkende, prachtige uit marmer gehouwen beeld: een gevleugeld skelet dat een jonge man in de bloei van zijn leven de doodskus geeft. Hij wil nog graag de begraafplaatsen in alle hoofdsteden van Europa bezoeken en is al een eind op weg, ook al wordt het lastiger door het ontstaan van steeds weer nieuwe landen. Wat Nederland betreft is Rindert er een voorstander van om in de toekomst op begraafplaatsen zoveel mogelijk unieke grafmonumenten te plaatsen die het liefst worden vormgegeven door kunstenaars zoals de Stichting Memento Gedenkbeelden dat al jaren doet.

Tekst en foto: Bert Pierik

Lommerrijk park **Brandenburg**

Laura Fokkema schreef ter afronding van haar studie Tuinkunst en Parken, Historie en Instandhouding een lezenswaardig verslag van haar onderzoek naar de historie en groene beheersvisie van begraafplaats Brandenburg in Bilthoven. Op een vroege lentedag in april geeft Laura samen met Sjon Bos, beheerder van de begraafplaats, een rondleiding over een uniek stukje ‘groen historisch erfgoed’.

In 1829 kreeg de gemeente De Bilt, toen een landelijk dorp onder de rook van Utrecht met nog geen drieduizend inwoners, toestemming van koning Willem I om nog rond de Dorpskerk te blijven begraven. Op 9 mei 1899 besloot de gemeenteraad, door ruimtegebrek op het oude kerkhof gedwongen, een terrein voor de som van f 5.500,- van de heer Willem Bieshaar, landbouwer te De Bilt, te kopen.

De nieuwe algemene begraafplaats kreeg de naam Brandenburg naar een voormalige boerderij met de naam Olden Brandenburg. Het ontwerp brak met de 19de-eeuwse traditie van een dodenakker in romantische landschapsfeer. De lanen met cirkels en hun assenkruizen en symmetrie van de Style Mixte (neobarok) zijn op de begraafplaats goed herkenbaar. Bij de ingang

werd een lijkenhuisje gebouwd en de toegangspoort kreeg een fraai smeedijzeren hekwerk.

Drie fases, één geheel

Hoewel de huidige begraafplaats oogt als een eenheid, is de aanleg in drie fasen uitgevoerd. ‘Helaas zijn er geen ontwerpschetsen of tekeningen van de eerste aanleg gevonden. Het verhaal gaat dat Hendrik Copijn van de firma J. Copijn&Zoon uit het nabijgelegen Groenekan tekende voor het ontwerp maar concrete bewijzen hiervoor zijn nooit gevonden’, zegt Laura. Ze doorploegde de archieven van de gemeente maar vond geen enkel dossier, nota of schets over de aanleg van de begraafplaats.

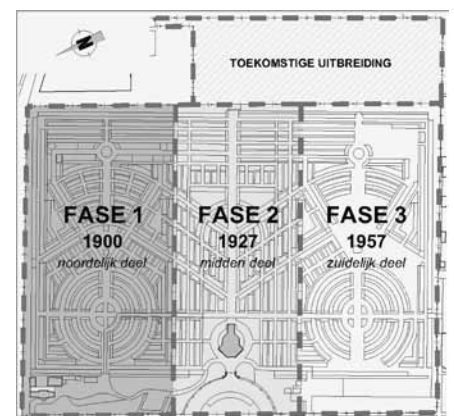
In de eerste decennia van de 20ste eeuw groeide de bevolking van De Bilt sterk.

In 1925 werden, vooruitlopend op een eventueel ruimtetekort op de begraafplaats, de eerste plannen gemaakt voor uitbreiding. De gemeenteraad koos uiteindelijk voor vergroting van de bestaande begraafplaats en tevens voor de bouw van een wachthuisje, de huidige aula. De gemeentearchitect G.J. Vermaak, die tevens directeur van de begraafplaats was, tekende voor het ontwerp en de inrichting van de uitbreiding. In een schets uit 1926 is duidelijk te zien hoe Vermaak zich dit voorstelde: links de eerste aanleg, in het midden de aula met de grote as en rechts de toekomstige uitbreiding als spiegeling van de eerste aanleg.

In 1957 werden de plannen voor de uitbreiding van het zuidelijke deel concreet. De aanleg werd uitbesteed maar de gemeente voerde zelf de beplantingswerkzaamheden uit. In 1964 kocht de gemeente vooruitlopend op een mogelijke latere uitbreiding een strook land aan de oostzijde van de begraafplaats. In 2008 tekende de firma Copijn voor het ontwerp van deze toekomstige uitbreiding daarbij voortbordurend op de geometrische plattegrond van de bestaande begraafplaats maar met een eigentijdse invulling. Een grote waterschaal markeert de overgang tussen oud en nieuw.

Huidige begraafplaats

De hoofdentree van de begraafplaats ligt aan een halve rotonde aan de Eerste Brandenburgerweg, een lommerrijke laan in een van de vele groene wijken van Bilthoven. Direct achter de ingang staat de aula, een achthoekig koepelvormig gebouwtje opgetrokken in de stijl van de Amsterdamse School, een ontwerp van de gemeen-

De oude toegangspoort ('Anno 1900') is begroeid met blauwe regen en vormt samen met de treurbomen een stemmig funerair relict

Een uniek stukje ‘groen historisch erfgoed’

tearchitect G.J. Vermaak. In het verrassend lichte gebouwtje herinneren de dichtregels ‘De doodt die spaart noch soete jeughdt, Noch gemelicken ouderdom’ van Joost van den Vondel aan de vergankelijkheid van het leven. In de Tweede Wereldoorlog hielden tal van onderduikers zich schuil in een geheime bergruimte in de aula. Het oorspronkelijk bouwwerk is in de loop der tijd vergroot en voorzien van nieuwe voor- en achterdeuren. Achter de aula opent zich de hoofdas van de begraafplaats, een brede laan geflankeerd door prunussen. De hoofdas eindigt bij de grote waterschaal die de overgang vormt naar de toekomstige uitbreiding. Links en rechts van de hoofdassen liggen twee rotondes.

Beplanting

Brandenburg oogt als een lommerrijk park. De beplanting geeft elk deel van de begraafplaats zijn eigen sfeer. Het oudste deel doet met zijn hoge groenblijvende coniferen en machtige beuken langs de hoofdassen zeer donker aan. Het heeft vergeleken met het zuidelijke deel een besloten karakter. Het zuidelijke deel is veel opener en lichter door de aanwezigheid van magnolia’s en licht gekleurde berken. Dat idee wordt versterkt door de uitgestrekte grasvelden die nog niet in ingevuld zijn met graven. De oude toegangspoort (‘Anno 1900’) is begroeid met blauwe regen en vormt samen met de treurbomen een stemmig funerair relict. Tussen de graven werden liguster- en conifeerhagen geplant, vanaf de jaren dertig van de vorige eeuw

ook taxushagen. Deze hagen zijn in de loop der jaren flink uitgegroeid en vormen een hoge groene wand. De coniferen en de hagen geven de begraafplaats ook in de winter een groen aanzien.

Grafmonumenten

Drie maanden na de ingebruikname van de begraafplaats werd Maria Schuurman geboren Polman, op 26 december 1900 als eerste overledene op Brandenburg ter aarde besteld. Haar graf is te vinden in vak C, nr 1. In het ‘Boerenlaantje’ (vak C en D) werden boeren begraven waaronder W(illem). Bieshaar (1835-1913). Bij de verkoop van zijn grond bedong hij dat hij en zijn vrouw ‘kostenloos in het genot zal worden gesteld van een graf’. Dat gold ook voor zijn zoon Hendrik die in 1925 de grond voor de tweede uitbreiding aan de gemeente verkocht. Sjon wijst ons op een eenvoudige steen met alleen de woorden ‘Moe- ders graf’. De grotere grafmonumenten van de adellijke en welgestelde families liggen langs de hoofdaden of bij elkaar in een deels overwoekerde driehoek. Hij zegt: ‘Brandenburg is een bescheiden begraafplaats. Je vindt hier geen monumentale praalgraven. Veel families kozen in het verleden voor een begrafenis op Soestbergen in Utrecht of op de particuliere begraafplaats Den en Rust in Bilthoven. De begraafplaats ontbeert nog een urnenmuur of strooiveld. We zijn hard bezig om de voorzieningen ook te realiseren’. ‘De cirkelstructuur, de combinatie loofbomen en coniferen, de lange zichtla-

nen en de rust maken de begraafplaats een bijzondere plek’, zegt Laura als we terugkeren bij de aula. In haar rapport doet ze verschillende voorstellen voor het herstel van de structuur van de begraafplaats, uiteenlopend van het herstel van de bomenstructuur tot het vervangen van beplanting langs graven.

Tekst: Bartha Hendriksen

Beeld: Laura Fokkema

Praktische informatie

Begraafplaats Brandenburg

Eerste Brandenburgerweg 38
Bilthoven

Open: dagelijks 10.00-16.00 uur.

Bereikbaar vanaf NS-station Bilthoven met bus 58 richting Zeist, uitstappen halte Dokter Letteplein.

Geïnteresseerden kunnen het rapport ‘Begraafplaats Brandenburg’ aanvragen bij Laura Fokkema, laurafokkema@gmail.com.

◆ **‘Filosofen is leren te sterven’, aldus Montaigne (1533-1592)**

Simon Critchley, hoogleraar filosofie aan de School for Social Research in New York en bijzonder hoogleraar aan de universiteit van Tilburg, schreef het boek *Over mijn lijk*. Het boek gaat kort in op de visie van 190 filosofen op de dood, op welke wijze ze zelf zijn gestorven en welke lessen de filosofie ons leert over de omgang met de dood. Het onderwerp lijkt hoogdrempelig. Helder taalgebruik, beknopte beschrijvingen (per filosoof een alinea tot een pagina of twee) en een heerlijke dosis humor maken de tekst prettig leesbaar en het onderwerp verrassend toegankelijk. Een waardevolle toevoeging is de vrij beknopte achtergrondinformatie over enkele filosofische stromingen. Ik heb met plezier het boek in z'n geheel gelezen. Voor een bloemlezing – zo zegt ook de schrijver – is het boek eveneens zeer geschikt. De filosofen zijn verdeeld over hoofdstukken met titels die de kern weergeven, waardoor je goed per stroming of tijdvak kunt lezen. Zo is er een hoofdstuk gewijd aan de dood van christelijke heiligen zoals Sint Augustinus, een hoofdstuk Filosofie in de Latijnse Middeleeuwen met onder andere Thomas van Aquino en maar liefst twee hoofdstukken over de lange twintigste eeuw.

Simon Critchley, *Over mijn Lijk. Wat filosofen en hun dood ons leren* (Schiedam: Uitgeverij Scriptum, 2011, ISBN 978-90-5594-710-2, 291 blz., € 22,50).

Lees bij een bloemlezing voor je inzicht wel het voor- en nawoord. *Filosofen is* jezelf aanwennen over de dood te praten. Onze Terebinth-interesse geldt de funeraire cultuur. Is het behouden daarvan, het maken van afwegingen en keuzes voor behoud van monumenten en inrichting op begraafplaatsen, en deze keuzes kunnen motiveren, wellicht ook een oefening in filosofen over sterfelijkheid? Sterfelijkheid beperkt. Pratend over de dood en lachend over onze kwetsbaarheid en sterfelijkheid, aanvaarden we onze wezenlijke beperktheid, een voorwaarde voor menselijke vrijheid. *Filosofen is* van dat probleem leren houden, aldus Simon Critchley. ‘Wie de mensen leert te sterven, leert ze te leven’, eveneens Montaigne.

Selma Damsma

◆ **Grafstenen krijgen een gezicht**

Grafstenen krijgen een gezicht, is de niet overdreven aansprekende titel van het boek dat begin dit jaar verscheen over de mensen achter (onder?) zo'n vijftien grafmonumenten op de oude begraafplaatsen van psychiatrisch ziekenhuis Veldwijk in Ermelo. Maar als je eenmaal begonnen bent in dit bijzondere boek, laat het je zowat niet meer los. Iedereen die op begraafplaatsen komt, vraagt zich met enige regelmaat af: wat zou het verhaal achter die data op deze zerk zijn? Hoe is deze persoon hier terecht gekomen? Dergelijke vragen komen zeker naar voren als je over de dodenakker van een psychiatrische inrichting loopt. Natalie Overkamp en haar partner Gert Hofsink, inwoners van Ermelo en ‘enorm geboeid door oude begraafplaatsen’, hebben in 2008 de Stichting begraafplaatsen Ermelo-Veldwijk opgericht. Hofsink is maatschappelijk werker bij GGZ Centraal Veldwijk, Overkamp volgens de website journalist en fotograaf. Ze wilden een antwoord geven op deze vragen en begonnen in 2009 hun zoektocht op internet en in allerlei archieven en naslagwerken. Niet alleen zijn de auteurs zijn er in geslaagd de patiënten (‘zenuwlijders’), verplegend personeel en oude directeu-

G. Hofsink en N. Overkamp, *Grafstenen krijgen een gezicht* (Ermelo: Stichting Begraafplaatsen Ermelo-Veldwijk, 2011, ISBN 978-90-8169-521-3, 183 blz., € 16,75).

ren tot leven te wekken. Ook krijgen we als lezer een glimp van de tijd waarin deze mensen leefden. Het zijn soms deerniswekkende verhalen, waarbij de ‘behandeling’ van de patiënten weinig baat lijkt te hebben. In het patiëntenboek staat over Wilhelmina van Gogh (de zus van Vincent) te lezen: ‘Treedt telkens nog woest en wild op, schreeuwen, bijten, krabben, slaan. Andere momenten is zij stil en neemt nauwelijks deel aan haar omgeving’. De arme vrouw leefde decennialang tot haar dood (op 79-jarige leeftijd) in 1941 op Veldwijk. Een ander verhaal gaat over Maria Moens, de weduwe van J.H. van Dale (die van het woordenboek) en moeder van Veldwijks geneesheer-directeur J.H.A. van Dale. Dit levensverhaal is ook schrijnend: verscheidene van haar kinderen stierven jong en zij verloor haar man toen hij 44 jaar was. Pas jaren na zijn dood kwam zij op Veldwijk wonen, omdat haar zoon hier directeur werd. Beetje jammer van de uitgave zijn de taalfouten en de wat saaie tekstopmaak.

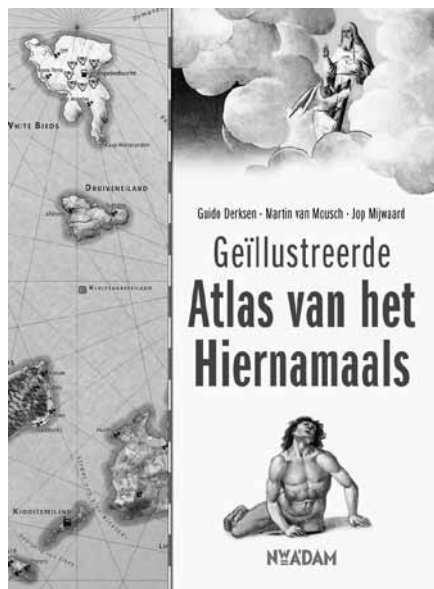
In het weblog <http://begraafplaatsveldwijk.wordpress.com> staan aanvullingen op het boek. Door de publiciteit

mailen steeds meer (verre) familieleden de auteurs om informatie. De opbrengst wordt gebruikt voor restauratie van grafstenen op de begraafplaatsen Veldwijk. In *Terebinth* 2009-2 staat een funeraire wandeling beschreven over deze begraafplaatsen.

Liesbeth Vermeulen

◆ Atlas van het hiernamaals

Sinds het ontstaan van de beschaving heeft de mens zich een voorstelling gemaakt van het hiernamaals. Dit boek brengt al de visies en opvattingen over de andere wereld letterlijk in kaart. De kaarten, voorzien van begeleidende en geïllustreerde teksten en een cultuurhistorische inleiding, vormen samen een uniek kijk- en leesboek. Het begint met Perzische onderwerelden en via het Islamitische hiernamaals nemen de auteurs en tekenaars u mee naar de hedendaagse hemel. Gelukkig slaan zij halverwege dit prachtig uitgegeven werk hel en verdoemenis niet over.

Guido Derksen, Martin van Mousch en Jop Mijwaard. *Geïllustreerde Atlas van het Hiernamaals* (Nieuw Amsterdam Uitgevers, 2010, ISBN 978-90-4680-902-0, 211 blz, € 27,50).

◆ Sterven in de Middeleeuwen

In Brussel was tot begin april de tentoonstelling *Tussen hemel en hel, sterven in de middeleeuwen* te zien. De gelijknamige catalogus, door Sophie Balace en Alexandra De Poorter, is een boeiende uiteenzetting over de betekenis van de dood in de Middeleeuwen. Om de verschillende aspecten die daarbij een rol spelen te kunnen vatten, werd dit onderwerp benaderd zowel vanuit het oogpunt van kunstgeschiedenis, als archeologie, sociologie, theologie en de forensische geneeskunde. Het boek bevat, net zoals de tentoonstelling, vier grote onderdelen: de doodsoorzaken, de begeleiding van stervenden en begrafenisrituelen, de topografie van de dood, van dood tot verrijzenis.

Sophie Balace en Alexandra De Poorter. *Tussen hemel en hel, sterven in de Middeleeuwen* (Amsterdam University Press, 2010, ISBN 978-90-8964-316-2, 288 blz, € 39,95).

Tentoonstellingstips

Openlucht tentoonstelling

Openlucht tentoonstelling *Sint-Christianapark* in Dikkelvenne (Gavere, België) is een hedendaags funerair kunstproject gerealiseerd door Kunstig Gavere samen met onder meer Epitaaf en vzw Grafzerkje. Informatie: De Poort (regionaal toeristisch onthaalpunt Vlaamse Ardennen), Markt 1, 9890 Gavere, www.kunstiggavere.be. Tot 1 oktober.

Napoleons laatste reis - prenten uit de collectie Jol

In 1840 werd Napoleons graf op het afgelegen eiland Sint Helena geopend en werd zijn gebalsemde lichaam opgegraven. Na jaren van onderhandelingen met de Engelsen mochten de Fransen het lichaam naar Parijs brengen en herbegraven. Dit was een ingewikkelde, goed georganiseerde logistieke operatie. Al snel verschenen er veel prenten

naar aanleiding van deze gebeurtenis. Op de tentoonstelling zijn er negentien van te zien. Tot 2 oktober.

Locatie

Nederlands Uitvaart Museum Tot Zover,
Kruislaan 124
1097 GA Amsterdam
www.totzover.nl.

EEN VAN DE TENTOONGESTELDE PRENTEN, MET LIJKKOETS
ILLUSTRATIE: MUSEUM TOT ZOVER

Leden van vereniging De Terebinth bezoeken regelmatig begraafplaatsen in Nederland en Europa. Die begraafplaatsen zijn meestal niet ouder dan één of twee eeuwen en vormen een afspiegeling van de manier waarop in twintig eeuwen binnen het christendom over de dood werd gedacht. In dit juni-nummer van *Terebinth* het derde deel van een serie van vier artikelen waarin begraafplaatsen en hun voorgangers worden gezien vanuit dat perspectief. Monumenten, symbolen en inrichting, maar vooral de wijze van begraven en de betekenis van begraafplaatsen komen hierdoor in een historisch kader te staan.

Hervorming en versobering

In de vorige bijdrage heb ik beschreven hoe de angst voor de dood en de angst voor het oordeel geleid hebben tot allerlei excessen en tot moreel verval in de christelijke kerk van de Middeleeuwen. Gelovigen probeerden met geld en rituelen het eeuwig leven af te kopen. Niet iedereen ging mee in deze misstanden. Vanuit diverse hoeken werd hiertegen geprotesteerd. Eén van de belangrijkste ‘protestanten’ was de Duitse priester Maarten Luther. Zijn protest heeft uiteindelijk in 1517 geleid tot een scheuring in de kerk. Voortaan is het westerse christendom verdeeld in een rooms-katholiek gedeelte: degenen die trouw bleven aan de paus van Rome en een protestants gedeelte: zij die als gereformeerden achter de hervormingen staan.

Reformatie

Om te begrijpen welke invloed de Reformatie had op het omgaan met de dood en met de overledenen moeten we even stilstaan bij het gedachtegoed van Luther. We hebben gezien hoe in de middeleeuwse kerk gelovigen ervan overtuigd waren dat zij de weg van de ziel naar het eeuwig leven konden beïnvloeden. Het doen van goede werken

was daarvan nog het meest acceptabele middel. Maar ook het laten opdragen van heilige missen na de dood, het ‘kopen van aflaten’ enzovoort, moest de verzekering van de hemel veiligstellen en voldoende compensatie zijn voor het zondige leven op aarde.

Als reactie op de ontstane misbruiken keerde Luther terug naar dat wat de oorsprong is van het christendom. De mens is verlost en gered van de eeuwige dood omdat Jezus voor ons gestorven is. Als geestelijken en gelovigen dachten dat zij op allerlei manieren invloed konden uitoefenen op het zielenheil, dan leek het alsof zij het verlossingswerk van Jezus onvoldoende vonden!

In de protestantse kerken ontstonden in de loop van de tijd twee stromingen. In de ene stroming werd de nietigheid van de mens benadrukt maar werd het accent gelegd op de verlossing die de mens ten deel is gevallen ondanks die nietigheid. De andere stroming die in onze streken dominant werd, benadrukte voortdurend het niets-zijn van de mens. In de strenge reformatorische kerken is dat de reden dat tot op de dag van vandaag het lichaam van de overledene niet in de kerk gebracht wordt en dat hij of zij niet

vanuit de kerk begraven wordt, maar bijvoorbeeld vanuit een zaaltje naast de kerk. De dominee die voorgaat bij deze uitvaart zal de nietigheid van de mens benadrukken. Als er al hoop op eeuwig leven mag zijn dan, dan is dat perspectief absoluut niet aan de mens te danken maar uitsluitend aan Gods genade.

Versoberde funeraire cultuur

Het verschil tussen de rooms-katholieke kerk en de protestantse kerken is op begraafplaatsen goed zichtbaar. Het idee dat de laatste rustplaats gewijde grond is, kent de Reformatie niet. Het gestorven lichaam was in vergelijking met de ziel bovendien niet erg belangrijk. Aangezien ook katholieken in en rond de kerk bleven begraven, kregen de laatste rustplaatsen het karakter van algemene begraafplaatsen. Om het ontwijde karakter van grond op te heffen, pasten de katholieken de ceremonie van de beaarding toe door wat gewijde grond in het graf of de kist te doen. Op protestantse begraafplaatsen die vanaf de negentiende eeuw buiten de bebouwde kom werden aangelegd, is de terughoudendheid tegenover de dood eveneens zichtbaar. De gedenktekens zijn eenvoudig en met weinig opsmuk, aan het planten van bloemen of ander groen wordt weinig aandacht besteed. De symboliek op de graven is beperkt. Een veel gebruikt symbool is de afbeelding van de palmtak. De palmtak ver-

Soms volstaat de aanduiding van de plaats in de Bijbel: bijvoorbeeld Jesaja 56.5. Dit bespaart veel beitelwerk

Als er al hoop op eeuwig leven mag zijn dan, dan is dat perspectief absoluut niet aan de mens te danken maar uitsluitend aan Gods genade

wijst naar de ‘zegepalm’: zij die door het aardse leven heen zijn gegaan, hun taak volbracht hebben en nu de palm als teken van de overwinning op de dood ontvangen. Teksten die men op protestantse graven aantreft zijn meestal afkomstig uit een schriftgedeelte. Soms volstaat dan met de aanduiding van de plaats in de Bijbel: bijvoorbeeld Jesaja 56.5. Voor de gereformeerde bezoeker is deze verwijzing voldoende om te weten dat het gaat over de naam van de mens die voor eeuwig in Gods hand bewaard wordt. En het bespaart veel beitelwerk. Een protestant die een begraafplaats bezoekt zal dat doen uit piëteit of om even bij de dierbare dode te zijn. Een katholiek bezoekt een begraafplaats om dezelfde reden maar zal bij het graf ook bidden voor de zielenrust van de dode. Er blijft voor de katholiek een verbondenheid tussen de werelden van de levenden en de doden die de protestant niet kent. Het protestantisme breekt aldus op vele punten met een eeuwenlange traditie.

Contrareformatie

De reactie van de katholieke kerk op de Reformatie wordt gegeven door de grote kerkvergadering van Trente. In drie sessies tussen juni 1545 en december 1563 kwamen de leiders van de katholieke kerk bijeen om duidelijkheid te verschaffen ten aanzien van allerlei zaken en om diverse misstanden die door de protestanten werden aangeklaagd recht te zetten. Het positieve effect was dat een aantal bedenkelijke ontwikkelingen in de katholieke kerk een halt toegeroepen werden. De relikverering en de aflatenhandel werden aan banden gelegd. Hoofdpunt op de agenda van de Contrareformatie was natuurlijk het

(her-)formulieren van de geloofsopvattingen en de kerkelijke leer. Om te voorkomen dat er in de toekomst weer allerlei excessen zouden opduiken, werden de regels en voorschriften zo strak geformuleerd dat ze vierhonderd jaar lang, tot ver na de Tweede Wereldoorlog, de riten, het denken en de handelingen van de katholieke kerk bepaald hebben. In het roomse ritueel van de uitvaart bijvoorbeeld is sinds de Contrareformatie tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw dan ook nauwelijks iets gewijzigd. Hetzelfde kan overigens ook over de Reformatie zelf gezegd worden. Mogelijk door hun weinig ruimte biedende leergezag zijn beide christelijke stromingen de aansluiting met de omringende cultuur gedeeltelijk kwijt geraakt. Veranderingen in het omgaan met sterven en dood vinden meer plaats buiten de kerken dan er binnen. Daarover meer in het laatste artikel, in nummer 2011-4.

*Tekst en foto's: Arthur Polspoel**

* Arthur Polspoel was docent pastoraaltheologie aan de Theologische Faculteit Tilburg. Hij begeleidt rouwgroepen en verzorgt lezingen over terminale zorg, zingeving en eenzaamheid. Auteur van diverse publicaties, zoals *Wenen om het verloren ik. Over de hulpverlening aan rouwendenden*, Gooi & Sticht, Hilversum (2004).

FOTO OP PAGINA 8:
DOOR GENADE ALLEEN...
(DIT GEEFT GOED HET DENKEN
VAN DE REFORMATIE WEER)

EEN TYPISCH KATHOLIEK GRAFMONUMENT
(ROOMS-KATHOLIEKE BEGRAAFPLAATS
AAN DE DAALSEWEG, NIMEGEN)

Excursieprogramma

25 juni Doorn en Langbroek

Fietsexcursie zaterdag 25 juni. Zie voor meer informatie het artikel op pag. 12

Start 09.30 uur

Einde ongeveer 16.00 uur.

Waar parkeerplaats achter ABN Amro aan het Raadhuisplein, 3941 JT Doorn.

Deel 1 naar de Nieuwe Algemene Begraafplaats van Doorn, aan de Oude Arnhemsebovenweg.

Deel 2 naar de Oude Algemene Begraafplaats, aan de Amersfoortsestraatweg.

Omstreeks 13.00 uur gebruiken we een door de firma Tap Uitvaartonderneming aangeboden lunch in het rouwcentrum in Doorn.

Deel 3 Vanaf Huis Doorn naar de Begraafplaats van Langbroek, gelegen aan de pittoreske Brink van Langbroek.

Eigen fiets meenemen is handig. Er kan een fiets worden gehuurd. Kosten: € 8,50. Dit graag aangeven bij de aanmelding. Opgeven bij: Wim Vlaanderen: e-mail vlaanderenmei@gmail.com of telefonisch: 038 4531526. Organisatie: Wim Westenengh

17-24 juli Duitsland en Tsjechië

Achtdaagse funeraire reis naar Duitsland en Tsjechië: *Tempus fugit*

Voor informatie en inschrijving:

www.atelier-terreearde.nl, onderdeel

Funeraire Reis.

Organisatie en uitvoering gebeuren door ID Travel.

De excursie in Limburg van zaterdag 24 september is uitgesteld tot een nader te bepalen datum.

12 oktober Den Haag

We bezoeken Ter Navolging, de oudste en een van de weinige particuliere begraafplaatsen in Nederland. Ook gaan we naar de Grote of Sint-Jacobskerk. Ten slotte naar de bekende begraafplaats Oud Eik en Duinen.

Meer informatie over excursies in nummer 3 van Terebinth

U kunt uw deelname reserveren door € 7,- (ledenprijs) tijdig over te maken naar rekening 335536 t.n.v. De Terebinth met vermelding van de excursie. Ook kunt u reserveren via e-mail bureau@terebinth.nl of via tel. nummer 0318 456723. Deelnemers die geen lid zijn van De Terebinth betalen € 9,- De excursiecommissie, *Wim Vlaanderen, Hans van Selm*

Programma busexcursies Tours des Cimetières

- Donderdag 21 juli Kerkhoven zonder kerken (Groningen).
- Donderdag 25 augustus de Greidelân-tocht.
- Dinsdag 30 augustus Drenthe Zuid-west.
- Dinsdag 18 oktober Groningen Westerkwartier.

Aanmelden kan per e-mail via touring.groningen@arriva.nl of tijdens kantooruren telefonisch 050-5260268. Organisatie: de Stichting Oude Groninger Kerken, de Stichting Oude Drentse Kerken en Arriva Touring.

DEZE ENORME BEUK HEEFT BEZIT GENOMEN VAN HET GRAF VAN DE FAMILIE KLOSTERS. FOTO: BERT PIENIK

Op 7 mei bezochten leden van de Vereniging De Terebinth twee begraafplaatsen in Deventer. De ontvangst was op de buiten de stad gelegen oude begraafplaats aan de Raalterweg, in de door gemeentearchitect W. Uytendoude stijlvol ontworpen aula.

Nog steeds is deze bescheiden aula in gebruik voor afscheidsbijeenkomsten met een sfeervolle condoleance- en kof-fieruimte. De begraafplaats is al enige jaren in beheer van Yarden, die op een aansluitend terrein een crematorium heeft gebouwd. Momenteel wordt de oude zichtas gebruikt als strooiterrein voor as en maakt een wat rommelige indruk door de vele bloemvazen en de asgrafjes die her en der spontaan lijken te zijn aangelegd.

De begraafplaats is in 1916, naar een ontwerp van Leonard A. Springer, in landschapsstijl aangelegd. Op de oude begraafplaats aan de Diepenveenseweg, geopend in 1831, die wij daarna zouden bezoeken, was onvoldoende ruimte. In

1918 werd deze begraafplaats gesloten en was men gedwongen gebruik te maken van de nieuwe begraafplaats. Het was zelfs niet meer mogelijk om bijgezet te worden in het eigen familiegraf, waardoor partners soms gescheiden werden begraven. Sommige graven, zoals het graf met de marmeren gesluiserde zuil van de familie Piethaan, zijn daarom verplaatst van de oude naar de nieuwe dodenakker.

Kunstvervalser

Op de begraafplaats staan allerlei boomsoorten zoals majestueuze moerasesiken. Onder een moseik, vlak bij de aula, ligt het graf van Han van Meegeren

Vervolg op pagina 11

(1889-1947), bekend als een van de grootste kunstvervalsers van de vorige eeuw. Excursiedeelneemster Ella Eef-ting vertelt bij zijn graf over zijn werk, zoals de litho 'Ree met jong' dat vroeger in bijna elke woon- of slaapkamer hing. Waarschijnlijk is Van Meegeren nog bekender door zijn schilderij 'De Emmausgangers', gesigeneerd met de naam Vermeer. Het werd in 1938 aangekocht door Museum Boymans van Beuningen voor fl. 540.000,-. Van Meegeren had uitgebreide studie gemaakt van de oude schilderprocessen en beheerste de oude schilder technieken volledig.

Hugelstenen zijn veel gebruikt op deze begraafplaats. Deze uit diverse soorten graniet gehouwen stenen werden geïmporteerd uit Duitsland en vermoedelijk Scandinavië. Zij vonden hier tot 1940 gretig aftrek. Het zijn vrij kleine, dikke grafstenen, symmetrisch van model en

van boven vaak afgerond. De voorzijde is gepolijst en de zij- en achterkant zijn grof gebouchardeerd: met een puntbeitel bewerkt zodat regelmatig verspreide putjes ontstaan. Boven de inscriptie is vaak een in art deco gegraveerde afbeelding met plantenmotief of een symbool aangebracht. Meestal staat de steen op een ruwgehakt sokkel. Deventer ligt aan de IJssel en de Schipbeek met als achterland Duitsland, hierdoor konden de stenen vermoedelijk gemakkelijk geïmporteerd worden.

Grijs tegen groen

Op de oude begraafplaats aan de Diepenveenseweg werden wij ontvangen door Gon Jellema en Ted van Leeuwen van de Stichting Oude Begraafplaatsen Deventer. De stichting draagt al jaren zorg voor de gesloten begraafplaats aan de Diepenveenseweg. Ons gezelschap

werd uitgebreid rondgeleid langs vele bijzondere grafmonumenten en belangwekkende overleden personen, zoals de familie Nering Bögel. Deze familie produceerde gietijzeren voorwerpen, waaronder grafmonumenten. We zagen het grafmonument van A.J. Duymaer van Twist, oud-gouverneur van Indië die Multatuli ontsloeg als assistent-resident van Lebak. Overweldigend is de verwildering van de begraafplaats met grote bomen en een rijke kruidenlaag. De strijd van grijs tegen groen lijkt beslecht in het voordeel van het groen. Illustratief is de enorme beuk op het graf van de familie Klosters die het hekwerk uitgroeit. Wie vooral voor de grafmonumenten komt, kan de begraafplaats beter in de winter bezoeken. Met dank aan de excursiecommissie.

Tekst en foto: Bert Pierik

Discussieer mee!

Soms worden grafstenen opnieuw gebruikt. Bekende voorbeelden zijn omgedraaide zerken in oude kerkvloeren, of recenter, staande stenen die aan beide kanten van een inscriptie zijn voorzien. Van een heel andere orde is hergebruik voor wandelpaden, picknicktafels of erfverharding.

Onder voorwaarden toegestaan Een grafsteen hergebruiken

Een grafsteen is niet zomaar een steen. Hij is specifiek gemaakt om een graf te markeren. Mede door de inscriptie, symboliek of andere motieven is hij als het ware gewijd aan het levenseinde. Dat is volstrekt duidelijk zolang de steen op een graf als zodanig functioneert. Maar wat te doen als het graf wordt geruimd en de steen verwijderd? Als er cultuurhistorische of historische waarde aan is toegekend, zal de steen bewaard blijven, zo mogelijk op de oorspronkelijke plaats. Om behoud van grafstenen financieel op lange termijn betaalbaar te houden, geven sommige begraafplaatsen de bijbehorende graven na ruiming opnieuw uit onder voorwaarde dat de nieuwe rechthebbende het oorspronkelijke grafmonument in stand houdt. Dat gebeurt onder meer op de rooms-katholieke begraafplaats in Den Haag en de gemeentelijke begraafplaatsen in Valkenburg aan de Geul en Maastricht. Doorgaans zal alleen de oorspronkelijke tekstplaat of inscriptie verwijderd worden en een nieuwe aangebracht. Symboliek op oude grafstenen

is niet persoonsgebonden. Maar een fotoportret of reliëf van de overledene is onlosmakelijk verbonden met het monument. Respectvol bewaren dus. In dat geval is ook handhaving van de oude tekstplaat gewenst. Een kleinere, nieuwe plaat kan elders op het monument worden aangebracht.

Als een grafteken niet voldoende waarde heeft om behoud te rechtvaardigen, zal de verwijderde steen in de meeste gevallen vergruizeld worden. Maar hergebruik komt ook voor. Het is bekend dat zerken in kerken soms omgedraaid werden, en van nieuwe inscripties voorzien. Soms zie je op begraafplaatsen stenen die aan beide zijden inscripties hebben, aan de ene kant oude, aan de andere kant meer recente. Op de Kerkhoflaan in Den Haag is een urnenmuur gebouwd uit stukken van verwijderde grafstenen, waarbij geen inscripties zichtbaar zijn. In dit geval is de gebroken grafsteen nog steeds nauw verbonden met het levenseinde. In het verleden werden verwijderde

LOPEN OVER DE NAMEN VAN OVERLEDENEN OP EEN PAD VAN GRAFSTENEN: WEL OF GEEN GOED IDEE? FOTO: LIESBETH VERMEULEN

grafstenen wel gebruikt als erfverharding of stoep. Ook zijn er vroeger gebouwen op grafzerken gefundeerd. Een recent voorbeeld van voor ons ongewenst hergebruik, te zien op de cover van *Terebinth* 3-2009, is een pad van grafstenen waarbij de wandelaars over de inscripties kunnen lopen. Dat is ongepast voor een steen die aan de dood is gewijd.

Het hergebruik als picknicktafel lijkt ons evenmin een goed idee. Dan maar liever vergruizelen in navolging van de Rooms-Katholieke Kerk die haar gewijde kerken, nadat ze buiten gebruik zijn gesteld, liever prijs geeft aan de slopershamer dan aan profaan hergebruik.

Reageren? Mail naar: eindredacteur@terebinth.nl
Rita Hulsmans en Jannes H. Mulder

Doorn heeft een romantisch opgezette oude begraafplaats en een rechtlijnige moderne begraafplaats. Ook het mausoleum van de Duitse keizer in ballingschap, Wilhelm II, is hier te vinden. Het kerkhof van Langbroek vormt het sluitstuk van een tocht, die op 25 juni gehouden wordt. Zie het programma op pagina 10.

Langs de laatste rustplaatsen van Lou Bandy en keizer Wilhelm II

Meestertimmerman J. Koudijs was de ontwerper van het lijkenhuisje op de gemeentelijke begraafplaats aan de Amersfoortseweg. Het pand dateert uit 1873. Boven de dubbele deur is een reliëf aangebracht van een doodshoofd met gekruiste beenderen. Op deze oude begraafplaats met gebogen paden bevindt zich onder een overgroeide heuvel de grafkelder van de familie Van Loon. Alleen de ingangspartij is zichtbaar. Deze is opgebouwd uit hardstenen platen, bekroond met een fronton, waarbinnen het familiewapen is uitgehakt. In de hardstenen deur zijn de inscripties gehakt van degenen die in de kelder zijn bijgezet. Als eerste was dat in 1890 jonkheer W. van Loon, kamerheer van koningin Wilhelmina en jagermeester. Elders ligt het graf van Lodewijk F. Dieben, beter bekend als Lou Bandy. Het hoogtepunt van de carrière van deze zanger en conferencier lag tussen de beide wereldoorlogen. Erg bekend werden liedjes als 'Zoek de zon op' en 'Louise zit niet op je nagels te bijten'. Na een roerige laatste levensfase pleegde hij in 1959 zelfmoord.

Mausoleum voor een keizer

Op het terrein van Huis Doorn aan de Langbroekerweg staat het mausoleum van Wilhelm II von Hohenzollern, Duitse keizer en koning van Pruisen. Na het einde van de Eerste Wereldoorlog trad Wilhelm af, waarna hij uitweek naar Nederland om berechting te voorkomen vanwege zijn aandeel in de oorlog. Hij vestigde zich in 1918 op Kasteel Amerongen, maar kocht een jaar later Huis Doorn waar hij in 1920 ging wonen.

Wilhelm had bij testament bepaald dat hij niet in Berlijn maar in Doorn begraven wilde worden, als ten tijde van zijn dood de monarchie in Duitsland niet zou zijn hersteld. Hij stierf op 4 juni 1941.

Architect M. Kiessling ontwierp een mausoleum te midden van de rododendrons. Totdat het bouwwerk gereed was, werd de kist met het stoffelijk overschot in de kapel in het park geplaatst. Deze kapel vertoont verwantschap met het lijkenhuisje op de oude begraafplaats. Niet verwonderlijk als je weet dat beide zijn ontworpen door Koudijs.

Boven de ingang van het mausoleum is het wapen van de Hohenzollerns aangebracht. Op de top staat een koperen bol met kruis, die een Doornse smid heeft vervaardigd met behulp van oude koperen pannen uit de keuken van het huis. Dat gebeurde clandestien, want al het koper moest ingeleverd worden bij de Duitse bezetter.

Ten noorden van het Huis liggen in het gazon, bij de grote bronzen adelaar, enkele hondengraven.

Strak en uniform

Op het voorterrein van de nieuwe begraafplaats aan de Oude Arnhemse Bovenweg staat een recent gebouwde aula. De hoofdmasa is blokvormig, de hoeken zijn iets opgetrokken, als een soort Middeleeuwse kantelen. Kenmerkend voor deze begraafplaats, in 1957 aangelegd naar ontwerp van W.C.J. Boer, is de strakke ordening. De paden zijn recht, de velden aangelegd als kamers en de grafstenen uniform. Op de grafstenen van het kerkhof achter de dorpskerk in Langbroek vinden we graven van aanzienlijke families uit de buurt en een oorlogsmonument. Ook komt de naam Achterberg geregeld voor. Uit dit geslacht is Gerrit Achterberg voortgekomen. Maar het graf van de bekende dichter zul je hier vergeefs zoeken, dat ligt 15 kilometer noordelijker: op Rusthof in Amersfoort.

Tekst en foto's: Rita Hulsmann

FOTO BOVEN: MAUSOLEUM DUITSE EX-KEIZER WILHELM II

AULA NIEUWE GEMEENTELIJKE BEGRAAFPLAATS DOORN

NATIONALE WADENDAG **Uitvaart in textiel**

Relatief onbekend is de mogelijkheid van een uitvaart zonder kist. Dan is het gebruik van een lijkwade als ander omhulsel een optie. Dit is een op maat gemaakte zachte omhulling van textiel. Na inwikkeling kunnen tussen de vouwen giften worden mee-geven. Op 30 januari 2011 vond de eerste Wadendag plaats in Zutphen.

Ruim twintig Nederlandse wadenmakers (textielkunstenaars die uitvaart-textiel maken) werkten hieraan mee. Initiatiefneemster van deze dag en eigenaresse van Wikkelgoed is Monique Rang. Monique beantwoordde vragen en liet in demonstraties zien op welke verschillende manieren een overledene in een wade gewikkeld kan worden.

Zelf werken met textiel

In de koffieruimte is een tafel ingericht voor het zelf werken met textiel. Hier kun je stofjes omvormen tot 'mini-monumenten in een handzaam formaat' zoals ik het noem. Het gaat erom dat je iets zachts en tastbaars bij je kunt houden als aandenken of mee kunt geven aan je overleden dierbare. Daarvoor

(onderdeel van) je rouwkleding. Ook dit maak je van sieraden of stofjes van je overleden dierbare.

Bij leven van de wade genieten

Je kunt ook bij leven een wade zelf maken of naar wens laten maken. Op de expositie waren twee waden te zien van een echtpaar. Op die van haar is bladmuziek afgebeeld, op die van hem tekenmateriaal. Het echtpaar geniet van de waden als wandkleden.

Een van de exposanten spreekt van levensdoeken. Deze schaf je aan en neem je in gebruik, bijvoorbeeld als beddensprei, kampeerkleed of wat je wilt. Een van haar klanten vond het wadeplaid te groot om praktisch om zich heen te kunnen slaan en vroeg of ie in tweeën kon. Zo gezegd zo gedaan. Er is een naaiset bij geleverd zodat ie weer aaneen gemaakt kan worden voor het laatste gebruik als lijkwade.

Aan het eind van de dag schreef men op een reepje katoen reacties en hing deze aan de lijn in de koffieruimte als gastenboek. Ook mochten bezoekers namen schrijven op herdenkingslampionnen, die werden opgelaten. Zo ontstond een herdenkingsmoment van een inspirerende dag.

Tekst en foto: Selma Damsma

Meer informatie

- Monique Rang, www.wikkelgoed.nl
- Margaret Sabee www.margaretsabee.com
- Margreet Beerda & Esther Teunissen, www.rondomlicht.nl
- Annie Lavrijsen, Atelier Quatre Mains, toegepaste textielkunst in Etten-Leur.
- Mies Bouwmeester, 't Weefatelier aan de Gracht in Purmerend.

DE WADENDAG WERD DRUK BEZOCHT, RECHTSOMER IN DE HOEK HET BABYMONUMENTJE

Monument voor ongeboren overleden baby's

Een van de exposanten heeft een grafmonumentje voor baby's ontworpen. Het bestaat uit bogen van takken. Daaronder kan hangend als in een wiegje, een in waden gewikkeld baby'tje liggen. De bedoeling is dat het deel waarin het kindje 'schommelt' begraven wordt en de takkenboog bovengronds zichtbaar blijft bij wijze van monument. Kunstenaar Margaret adviseert deze mogelijkheid bij ongeboren overleden baby'tjes. Als baby'tjes niet officieel geboren zijn, is een graf op een begraafplaats wettelijk niet verplicht. In dat geval kun je voor dit monumentje kiezen op een voor jou veilige en vertrouwde plek, waar de bovengrondse tak met rust gelaten wordt, bijvoorbeeld in de eigen tuin.

gebruik je stofjes van de overledene zelf zoals kleding, zakdoeken (waarvan je engeltjes kunt maken) of beddengoed. Deze om te vormen tot aandenkens brengt troost, door het werken met je handen.

Er was een kussen, door een zoon gemaakt van het lievelingsvest van zijn moeder. Aan de ene kant van het kussen zie je dat het kleding is geweest door een stuk mouw, zakjes en knopen. De andere kant van het kussen is glad, onzichtbaar dat het iets anders is dan een gewoon kussen. Als zoon bezoek ontvangt kan hij kiezen hoe herkenbaar dit zachte huiselijke monument mag zijn.

Een andere tip voor rouwverwerking is het maken van armbandjes of buttons in de periode tussen het overlijden en de uitvaart zelf. Deze kun je dragen als

Ingezonden brief

Met verbazing las ik de bijlage bij de vorige *Terebinth* met als kop: De website van de Terebinth is weer up to date. Uit de eerste alinea zou je kunnen lezen dat ik als beheerder al ruim een jaar de website niet zou hebben bijgewerkt. Echter, ik ben de afgelopen vier jaar enkel technisch beheerder geweest o.a. verantwoordelijk voor de back-up, mailadressen etc. Maar niet voor de inhoud! Tot voor een jaar werd die namelijk prima up to date gehouden door de toenmalige webmaster Bartho Hendriksen, echter die heeft er begin vorig jaar de brui aan gegeven na onenigheid met het bestuur en heeft toen de website geheel bijgewerkt overdragen aan het bestuur, die hem zou gaan bijhouden! Kortom er is een betreurenswaardig misverstand ontstaan in deze bijlage/brief. Ik hoop dan ook dat de nieuwe website leidt tot betere contacten tussen bestuur en vrijwilligers.

Antoine Fonville

Reactie bestuur

De brief die met het vorige nummer van De Terebinth is meegestuurd, heeft blijkbaar tot verbazing en misverstanden geleid. Als bestuur betreuen wij dit. Onze bedoeling was niet meer en niet minder dan aan te geven dat we druk bezig zijn met de website en dat we een nieuwe webmaster hebben. We betreuen het dat we in deze brief niet nadrukkelijker onze dank en waardering hebben geformuleerd naar de heren Antoine Fonville die de website faciliteerde en Bartho Hendriksen die tot een jaar geleden als webmaster functioneerde. Als vereniging zijn we hen beiden zeer veel dank verschuldigd. In de Algemene Vergadering van 12 februari van dit jaar is daar ook aandacht aan besteed.

Als bestuur hebben we tot voor kort nagenoeg geen aandacht aan de website besteed. Reden: we waren druk met andere zaken en door gebrek aan kennis kregen we het niet goed voor elkaar. Eerder is er naar onze mening sprake van verschillende verwachtingen dan van onenigheid.

Wij vinden het jammer dat het zo is gelopen. We nemen de uitgesproken wens tot betere contacten ter harte,

maar plaatsen tevens hierbij een oproep aan alle vrijwilligers om te kijken naar wat zij voor de vereniging kunnen doen. Er wordt veel van ons verwacht maar het bestuur kan het niet alleen af.

Het bestuur

Stagiaire Annebel Lodders

Sinds 1 mei is Annebel Lodders als stagiaire aan de slag met een onderzoek naar motivaties van leden en niet-leden om deel te nemen aan funeraire reizen. Zij doet dit in het kader van een afstudeeropdracht voor de Hogeschool voor toerisme.

FOTOWEDSTRIJD 2011

De schoonheid van het verval

Voor het vierde achtereenvolgende jaar organiseert het tijdschrift Terebinth een fotowedstrijd voor leden en niet-leden van de Vereniging De Terebinth. Het thema van de fotowedstrijd 2011 is: De schoonheid van verval.

Verval en begraafplaatsen horen bij elkaar. Scheefgezakte stenen, gebroken zerken, aangetaste belettering, omgevallen bomen, verlepte bloemen, het zijn de ideale ingrediënten voor fotografen op zoek naar de schoonheid van verval. Ook kapelletjes, aula's, lijkenhuisjes, zuilen, beelden, obeliskken en praalgraven blijven niet gespaard voor de tand des tijds.

Soms verkeert een hele begraafplaats of kerkhof in verregaande staat van verval.

Of de dodenakker is gesloten verklaard en wordt niet meer onderhouden. De natuur neemt dan weer bezit van de begraafplaats en het verval grijpt om zich heen. Regen en wind geven het een extra dimensie, maar ook een zonnestraal kan de vergankelijkheid extra belichten. De schoonheid van het verval vormt een uitdaging voor fotografen.

Reglement

U kunt uw foto's voorzien van naam, e-mailadres en de locatie mailen naar: fotowedstrijd@terebinth.nl. Iedere deelnemer mag maximaal twee foto's insturen. Elke foto dient als JPG-bestand te worden aangeleverd. De foto mag een maximale dimensie hebben van 600 bij 450 pixels, met een maximale bestandsgrootte van 500 kB.

Alle ingezonden foto's worden met de naam van de maker en een korte toelichting gepubliceerd op het blog van de Terebinth Fotowedstrijd 2011 (<http://fotowedstrijd-terebinth.blogspot.com>). Op het blog is ook het volledige wedstrijdreglement te lezen. De fotowedstrijd sluit op 1 oktober 2011. Daarna beraadt een deskundige jury zich over de inzendingen, kiest de winnaars uit en stelt het juryrapport op. De uitslag wordt bekendgemaakt in het decembernummer van Terebinth. De winnaar ontvangt een boekenbon ter waarde van vijftig euro, de tweedeprijswinnaar een van dertig euro en de derdeprijswinnaar een van twintig euro. Naast de namen van de winnaars worden de winnende foto's en het juryrapport gepubliceerd.

Bartho Hendriksen

VERVAL OP DE BEGRAAFPLAATS VAN LOENEN. FOTO: BERT PIETRIK.

Van de voorzitter

Net terug van een bezoek aan Spanje, waar ik met vrienden een beetje de voetsporen van Don Quichotte heb gevolgd. En ik heb ook de euvelen moed gehad het beroemde boek van Cervantes te gaan lezen en ook uit te lezen. Een bijzonder boek, dat na de Bijbel het meest verspreide boek is. Don Quichotte, de vernuftige edelman, heeft nooit bestaan, maar vocht tegen onrecht en vermeende gevaren. Zijn tocht, beschreven in het boek, is een aanrader.

De voorbereidingen voor ons jubileum op zaterdag 24 september 2011 zijn in volle gang en nemen heel wat tijd in beslag. Ik heb al eerder gemeld dat het goed gaat met ons jubileumboek dankzij de inspanningen van enkele leden en bestuursleden. Er is veel enthousiasme om aan het boek een bijdrage te leveren, zowel door leden als niet-leden. Van de eindredacteur van het boek heb ik begrepen dat het merendeel van de bijdragen al binnen is. Ook aan een bijzonder Terebinthnummer dat in september uitkomt wordt door de redactie hard gewerkt. Wat ik van de opzet heb gezien wordt het een geweldig nummer.

Ook onze website raakt langzaam maar zeker op een acceptabel niveau, passend bij de vereniging. Dat kost toch veel moeite omdat de technische internetkennis ontbreekt en veel op het bestuur neerkomt. Ik wil hier nog wel kwijt dat wij als bestuur de afgelopen jaren de website en de leden die daar actief hun bijdrage aan hebben gegeven verwaarloosd hebben. Enkele leden hebben jarenlang als vrijwilliger aan de website gewerkt. We zijn ze daar ook zeer erkentelijk voor en hebben dat ook in de laatste Algemene Vergadering gemeld. We willen graag dat de website een meer interactief karakter krijgt. We spelen met de gedachte om tijdens de jubileumbijeenkomst in september een fototentoonstelling te presenteren met de verschillende activiteiten van onze vereniging. Ik nodig graag de leden uit om materiaal aan te reiken en ons suggesties te doen. Hoewel het programma nog niet helemaal vaststaat geven we hiernaast alvast de voorlopige plannen weer. Wilt u zaterdag 24 september alvast in uw agenda noteren?

Harry Arkesteijn

Jubileumbijeenkomst 25 jaar Vereniging De Terebinth

Op zaterdag 24 september 2011 in het Zalencentrum De Akker, Melkpad 14A, 1217 KC Hilversum.

De (voorlopige) agenda ziet er als volgt uit:

- 10.30 uur Ontvangst deelnemers
- 11.00 uur Opening jubileumbijeenkomst door de voorzitter
- 11.15 uur Huishoudelijk gedeelte Algemene Ledenvergadering (Agenda volgt in het septembernummer)
- 12.30 uur Lunch
en rondgang fototentoonstelling Vereniging De Terebinth
- 14.00 uur Jubileumbijeenkomst
met aanbieding jubileumboek, presentatie manifest
en een luchtige voordracht door een van onze prominente leden.
- 15.30 uur Afronding met drankje en hapje

OP DE BEDRIJVENDAG VAN DE LANDELIJKE ORGANISATIE VAN BEGRAAFPLAATSEN LOB, 14 APRIL IN NIEUWEGEIN, WAS DE TEREBINTH MET EEN STAND VERTEGENWOORDIGD. LINKS REGIOADVISEUR WIM VLAANDEREN, RECHTS REGIOADVISEUR HANS VAN SELM.

Secretaris gezocht (met spoed)

De vereniging is op zoek naar een secretaris. De uitgebreide taakomschrijving is op de website van De Terebinth te vinden, onder Verenigingszaken.

Voor meer informatie over de vacatures kunt u terecht bij de voorzitter of de penningmeester van de vereniging (zie het colofon).

Bestuursleden gezocht

Gezien het vertrek van enkele bestuursleden eind van dit jaar is het bestuur op zoek naar nieuwe bestuursleden die mee willen helpen aan verdere versterking en profilering van de vereniging. In het jubileumjaar zijn al stappen gezet. Het gaat zowel om versterking van het dagelijks bestuur als het algemeen bestuur. Accenten liggen op versterking regio-activiteiten en excursie-activiteiten.

Kasteelheer op landgoed

Al 36 jaar werkt Harrie Boelé (60) op de gemeentelijke begraafplaats Kleverlaan in Haarlem. Als je met hem over dit prachtige begraafpark loopt, ontworpen door de gerenommeerde tuinarchitecten Zocher (Louis Paul en Jan David Zocher) en Leonard Antonij Springer, lijkt hij wel een kasteelheer op een landgoed. Maar gasten een bakje koffie geven doet hij in een zelfgeschilderde keet die weinig grandeur uitstraalt. In het kleine kantoor staat het vol met boeken over (funeraire) geschiedenis, naslagwerken over bomen, de hele reeks Funeraire Cultuur van De Terebinth en diverse 'objects trouvés', zoals kettingen van hekken en graffrommels. Binnen zitten en van achter de computer contacten onderhouden is niks voor Harrie. Het liefst loopt hij rond, verzorgt het groen, praat met de mensen en probeert zoveel mogelijk funerair erfgoed te redden. Want op deze manier geeft hij voornamelijk vorm aan zijn functie van regioadviseur voor De Terebinth. Vaak zonder al te veel officiële subsidie en poespas heeft hij van alles voor elkaar gekregen: herstel van de katholieke kapel op het – voor graven gesloten – oudste deel van Kleverlaan, een infohokwerk bij de entree, het tot aula verbouwde mausoleum (uit 1893),

een prachtige oude baar op wielen en het behoud van allerlei grafmonumenten.

Liefde voor het vak

'Kijk, deze heb ik in de grond gevonden', zegt hij trots over een bijzondere stèle die mooi in een ronding staat. Van alles probeert hij van de ondergang te redden, maar ondanks zijn optimistische natuur ziet hij de toekomst wat somber in. 'Er is weinig liefde voor het vak', meent hij. Vooral vertegenwoordigers van het katholieke geloof – eigenaren van kerkhoven – pakken liever wat geld voor de grond dan dat ze hun terrein met funeraire schatten verdedigen. Ook vreest hij nu al voor de tijd dat hij met pensioen gaat. Want behoud van funerair erfgoed hangt erg af van persoonlijke voorkeuren. Positief is wel dat beheerders zich vaker bij de LOB aansluiten, maar lid worden van De Terebinth is kennelijk een brug te ver.

Harrie is een actief lid van de vereniging, onderhoudt contacten, gaat bijna altijd naar excursies en regiobijeenkomsten en laat zijn gezicht zien op de Algemene Vergadering. 'Eigenlijk ben ik hulpadviseur, maar de collega hield ermee op'. Het liefst zou hij samen

HARRIE BOELÉ BIJ DE DEUR VAN DE HOUTEN KAPEL UIT 1832

met iemand in zijn taken vervullen, dat werkt veel prettiger vindt hij: 'Alleen is maar alleen'.

Volgens Harrie is het belangrijk dat de vereniging moeite gaat doen jongere mensen voor funerair erfgoed te interesseren, want ook De Terebinth- en regioadviseurs vergrijzen.

Mensen die met vragen komen waar hij het antwoord niet op weet, verwijst hij door naar bijvoorbeeld Wim Vlaanderen, andere regioadviseurs of de website van De Terebinth. Voor zoiets als inventarisaties van begraafplaatsen heeft hij geen tijd met zijn fulltime baan. Maar natuurlijk houdt hij funerair nieuws uit de omgeving bij en als het even kan fietst hij in het weekeinde naar een dodenakker in de buurt.

Tekst en foto: Liesbeth Vermeulen

COLOFON

Terebinth XXV (2011-2), ISSN: 1382-5259
Tijdschrift voor Funeraire Cultuur. Uitgave van Vereniging de Terebinth.

Redactieadres: Kantershof 372, 1104 GV Amsterdam, T 020-609 0583; terebinth@upcmail.nl. Ook voor advertenties en inlegvellen. Digitale Nieuwsbrief: abonneren via de website: www.terebinth.nl.

© Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Redactie

Wim Cappers (hoofdredacteur), Selma Damsma, Bartho Hendriksen, Rita Hulsmann, Jannes H. Mulder, Bert Pierik (fotoredacteur), Liesbeth Vermeulen (eindredacteur).

Inleverdata van kopij

Terebinth verschijnt vier keer per jaar. De inleverdata van kopij in 2011:

1 augustus - verschijning: medio september,
1 november - verschijning: medio december.
Opmaak, druk en verzending: Guys & Godoy Rotterdam, www.guysengodoy.nl

Lidmaatschap en abonnement

Het lidmaatschap kost in 2011 voor personen € 22,50, elke huisgenoot € 9,50 en organisaties € 75 per jaar. Bibliotheken/media kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor € 22,50. Overmaken op rekeningnummer 33 55 36 (ING) van vereniging De Terebinth te Oirschot. Losse nummers kosten € 4 per exemplaar (inclusief verzendkosten).

Dagelijks bestuur Vereniging De Terebinth

Harry Arkesteyn (voorzitter), 040-2070636, voorzitter@terebinth.nl; Paul Stoffels (pen-

ningmeester), 0499-391044, penningmeester@terebinth.nl; vacature secretaris.

Bureau

Hans van Selm, Rutenbeeklaan 57, 6732 AZ Harskamp, 0318-456723, bureau@terebinth.nl.

Doelstelling

De Terebinth is een onafhankelijke landelijke vereniging die zich inzet voor de funeraire cultuur in Nederland. Behoud van en aandacht voor waardevolle kerkhoven, begraafplaatsen en gedenktekens staat daarbij voorop.

Verder streeft zij naar een brede toegankelijke funeraire structuur, waarin burgers gemakkelijk hun weg weten te vinden en waar informatie in alle openheid voor iedereen voorhanden is. De vereniging bepleit een goede en respectvolle zorg voor onze doden en hun nabestaanden.